

УДК 159.923.2-053.6

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ**Харченко А.С.**

Полтавський педагогічний університет імені В.Г. Короленка

У статті аналізуються особливості творчих здібностей дітей підліткового віку. Творчі здібності визначаються як сукупність індивідуально-психологічних особливостей особистості, які забезпечують успішність виконання творчої діяльності. У статті підкреслюється, що в психології існують різні підходи до співвідношення творчих здібностей та інтелекту особистості. Також проаналізовані важливі особистісні особливості підлітків, які є підґрунтям для розвитку творчих здібностей. У результаті дослідження було виявлено особливості самооцінки підлітками творчих здібностей, рівні креативності підлітків, рівні невербальної креативності як важливих компонентів творчих здібностей. Показано, що в підлітковому віці рівень розвитку креативності не залежить від рівня інтелекту.

Ключові слова: творчі здібності, креативність, самооцінка, інтелект, підлітковий вік.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку психологічної науки проблема розвитку творчих здібностей особистості є однією з актуальних. Адже у нашому суспільстві існує запит на формування творчої особистості, яка здатна генерувати оригінальні ідеї, створювати нові напрями розвитку й приймати нестандартні рішення. За результатами досліджень психологів виявлено, що вищезначені особливості дозволяють людині діяти в різноманітних ситуаціях життя гнучко і креативно.

Також у психологічних дослідженнях доведено, що розвивати творчі здібності необхідно з дитинства. Сензитивним періодом для розвитку творчих здібностей є підлітковий вік. Підлітки прагнуть самовдосконалюватися, бути незалежними, відмовлятися від стереотипів. Проте, недостатній життєвий досвід, протилежні судження про те, що відбувається навколо, можуть впливати на них випадковим чином.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі творчих здібностей присвячені праці Б.Г. Ананьєва, Д.Б. Богоявленської, Н.С. Лейтеса, О.М. Леонтьєва, К.К. Платонова, В.В. Рибалки, С.О. Сисоєвої та інших дослідників. Творчі здібності розуміються як «...синтез властивостей і особливостей особистості, її рівневої характеристика, що передбачає наявність певної властивості та забезпечує новизну й оригінальність продукту діяльності, що виконується, рівень її результативності» [6, с. 124]. З одного боку, творчі здібності пов'язані із загальним поняттям «здібності» і включають його основні характеристики, з іншого – мають відмінні властивості і тому є самостійним об'єктом вивчення.

Творчість вимагає тривалих зусиль і багатьох умінь. Як показали дослідження О. І. Кульчицької, важливою у цьому процесі є емоційна підтримка діяльності [4]. Тому усвідомлення й оцінка здібностей є не ситуативним актом, а тривалим процесом, ключову роль у якому відіграє результат діяльності, а це в свою чергу актуалізує мотиви досягнення.

У психології існує декілька підходів до проблеми зв'язку творчих здібностей та інтелекту. Означимо їх.

1. Високий рівень розвитку інтелекту передбачає високий рівень творчих здібностей і навпаки (Г. Айзенк, Д. Векслер, Р. Стернберг та інші).

2. Неможливість зведення творчих здібностей до інтелекту (Дж. Гілфорд, К. Тейлор, Я.О. Пономарьов, В.М. Дружинін та інші).

3. Інтелект і творчі здібності є різними чинниками, проте, між ними існує певний зв'язок. У результаті досліджень Е. П. Торренс дійшов висновку, що зв'язок між рівнем інтелекту і креативністю є одностороннім. Якщо коефіцієнт розумової обдарованості $IQ > 120$, креативність і інтелект виявляються як незалежні чинники.

В. М. Дружинін [1] вважає, що інтелект індивіда є «верхнім обмежувачем» потенційних творчих досягнень. Відтак використовує чи ні людина дані від природи можливості залежить від її мотивації, компетентності в обраній сфері творчості, а також від зовнішніх умов. Нижній «інтелектуальний поріг» визначається «регламентованістю» сфери, в якій індивід виявляє власну творчу активність.

Проблеми розвитку творчих здібностей дітей дошкільного й молодшого шкільного віку присвячені дослідження Ю. З. Гільбуха, О. М. Матюшкіна, В. О. Моляко, Н. В. Хазратової та інших. Особливості творчих здібностей старшокласників є предметом дослідження С. М. Дмитрієвої, Н. В. Маркіної та інших.

Також проведено ряд досліджень (В. М. Ковалевська, Л. М. Петрова, М. В. Прибиткова, О. М. Разумнікова, М. В. Фор та інші), що стосуються різних аспектів розвитку творчих здібностей у підлітковому віці. Зокрема, Л. М. Петрова [5] виявила, що розвиток творчих здібностей підлітків визначається взаємодією низки чинників: внутрішніх (вікових та індивідуально-психологічних особливостей особистості (самооцінки, рівня тривожності, агресивності, спрямованості особистості, акцентуації характеру, властивостей ВВД тощо), статевих відмінностей, стилів (стратегій) організації розумової діяльності); зовнішніх (характеру і системи сімейного виховання, впливу школи і спілкування з однолітками).

У підлітковому віці відбувається усвідомлення власних здібностей. Виділяється ряд моментів, які складають етапність цього процесу. Це, насамперед, початковий подив, здивування, що пов'язані з першими успіхами у творчості. Підлітки потребують кваліфікованої оцінки власних досягнень, їх порівняння з досягненнями інших, що, безумовно, сприяє самооцінці здібностей. Творчість у підлітковому віці дуже часто проходить у формі групової роботи, тому підлітки неминуче зустрічаються з груповими оцінковими нормами, які стають джерелом оцінки власних

і чужих здібностей. Таким чином, усвідомлення власних здібностей стимулює активність підлітків, спрямовуючи їх на досягнення [2].

Важливими особистісними рисами підлітків, що сприяють розвитку творчих здібностей, є реалістичність, наполегливість, самостійність у виборі діяльності та орієнтація в майбутнє [там само].

В. М. Ковалевська [3] довела, що існують відмінності рівня IQ та особливостей творчих здібностей у підлітків, схильних і несхильних до дослідницької діяльності.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У сучасній психологічній науці бракує досліджень, в яких виявлялися б компоненти творчих здібностей та аналізувався характер зв'язку між цими компонентами та інтелектом у підлітковому віці. Виходячи з цього, актуальною проблемою є необхідність аналізу цього зв'язку.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз результатів емпіричного дослідження творчих здібностей та зв'язку креативності й інтелекту у сучасних підлітків.

Відповідно до мети дослідження визначено такі завдання: 1) вивчити особливості самооцінки підлітками творчих здібностей; 2) виявити рівні креативності підлітків; 3) вивчити рівні невербальної креативності; 4) проаналізувати характер зв'язку між креативністю, як структурним компонентом творчих здібностей, та рівнем інтелекту підлітків.

Об'єкт дослідження – творчі здібності особистості. **Предметом дослідження** є психологічні особливості творчих здібностей підлітків.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проводилось на базі Полтавської загальноосвітньої школи I–III ступенів № 20 імені Бориса Серги. У ньому брали участь 60 учнів 12–14 років. Із них 25 хлопців та 35 дівчат.

У дослідженні було використано такі методики: самооцінки творчих здібностей (за О. Є. Тунік), «Опитувальник креативності» (за Д. Джонсоном, адаптація О. Є. Тунік), методику діагностики невербальної креативності (за Е. Торренсом, адаптація А. М. Вороніна), а також прогресивні матриці Равена (скорочений варіант; за Дж. Равеном, Л. Пенроузом).

Дослідження відбувалося у чотири етапи.

На першому етапі дослідження було виявлено рівні самооцінки підлітками власних творчих здібностей: у якому ступені підлітки вважають себе допитливими, з багатою уявою, здатними надавати перевагу складним ідеям та готовими йти на ризик. У результаті дослідження було виявлено, що за більшістю цих характеристик у підлітків виявився середній рівень. Так, за фактором допитливості у групі підлітків діагностовано переважно середній рівень (46%). Щоб пізнати якнайбільше, ці діти шукають різні можливості вирішення завдань, вивчають книги, ігри, карти, картини. 42% досліджуваних продемонстрували високий рівень допитливості. Такі підлітки найчастіше запитують усіх і про все; їм подобається вивчати устрій механічних речей, вони постійно шукають нові шляхи та способи мислення, люблять вивчати нові речі й ідеї. Проте, 12% досліджуваних виявили низький рівень допитливості.

За фактором уяви у групі підлітків виявлений переважно середній рівень (у 48% досліджуван-

них) також. Ці досліджувані бачать те, що зображено на картинах і малюнках, незвичайно, не так, як інші; вони часто дивуються з приводу різних ідей і подій. Майже однаково виражений у групі досліджуваних високий та низький рівні розвитку уяви (відповідно 28% підлітків та 24% учнів). Можемо передбачити, що підлітки із розвинутою уявою вигадують розповіді про місця, яких ніколи не бачили; уявляють, як інші будуть вирішувати проблеми, які вони вирішують самі; мріють про різні місця й речі; люблять думати про явища, з якими не стикалися. Проте, як виявилось, у вибірці є досліджувані, яким такі особливості уяви майже не властиві.

Самооцінка підлітками творчих здібностей за фактором складності показала переважно середній рівень (у 51% досліджуваних). Ці підлітки можуть бути орієнтовані на пізнання складних явищ, виявляти цікавість до складних речей та ідей; їм може подобатися ставити перед собою важкі завдання й вивчати щось без сторонньої допомоги. Вони здатні виявляти наполегливість, щоб досягти своєї мети, пропонувати занадто складні шляхи вирішення проблеми, ніж це здається необхідним; мати інтерес до складних завдань. Високий рівень розвитку складності виявляють 32% підлітків, кому вище описані властивості притаманні у значному ступені, а низький – 17% учнів, кому вони майже не властиві.

За фактором схильності до ризику у групі підлітків виявлено переважно середній рівень (у 43% досліджуваних). Схильність досліджуваних до ризику може виявлятися в тому, що підлітки можуть відстоювати свої ідеї, не звертаючи уваги на реакцію інших; ставити високі цілі й намагатися їх здійснити; припускати можливість помилок і провалів; любити вивчати нові речі або ідеї й не піддаватися чужій думці. Вони не занадто стурбовані, коли однокласники, вчителі або батьки виявляють несхвалення; воліють мати шанс ризикнути, щоб дізнатися, що з цього вийде. Високий рівень схильності до ризику демонструють 27% досліджуваних, у кого вище описані особливості виявляються найбільш повно. Низький рівень схильності до ризику притаманний 30% підлітків.

Таким чином, за результатами дослідження можемо зробити висновок про переважно середній рівень розвитку допитливості, уяви, схильності до пізнання складних явищ та схильності до ризику у групі досліджуваних підлітків. Проте, виявлено підлітків, які більше за інших є допитливими, оригінальними, незалежними, схильними до нового, незвичного і здатними ризикувати, а також тих, у кого вказані якості виявляються в меншому ступені.

Другий етап нашого дослідження передбачав вивчення прояву креативності у підлітків. Більшість досліджуваних підлітків продемонстрували середній рівень її вияву (45% досліджуваних). Можемо припустити, що їм властиве порівняно швидке і легке засвоєння теоретичних і практичних знань, зосередження на творчій роботі та спрямованість на обраний напрям діяльності. Їх характеризують порівняно висока працездатність, підпорядкованість творчості духовній мотивації, а також стійкість у творчості.

25% підлітків виявили низький рівень творчих здібностей. У них майже відсутнє прагнен-

ня до оригінальності, до нового. Вони схильні до заперечення незвичного, а також мали низький рівень знань, умінь аналізувати явища, порівнювати їх. Їм майже не притаманний стійкий інтерес до певної роботи; вони несистематичні й несамостійні в роботі.

22% усіх опитаних підлітків продемонстрували високий рівень творчих здібностей, а 8% – дуже високий. Можемо припустити, що саме цим підліткам властиві сміливість думки, схильність до ризику та здатність до передбачення. Вони мають гарну фантазію та уяву. Їм властиве проблемне бачення, вміння долати інерцію мислення, здатність виявляти суперечності та вміння переносити знання і досвід у нові ситуації. Також ці підлітки характеризуються незалежністю, альтернативністю, дотепністю, гнучкістю мислення та здатністю до самоуправління.

Жоден з досліджуваних підлітків не виявив дуже низького рівня творчих здібностей.

На третьому етапі дослідження вивчалися особливості невербальної креативності підлітків. Більшість підлітків продемонстрували середній рівень розвитку невербальної креативності (50% досліджуваних). Це означає, що вони здатні нестандартно мислити та підходити до вирішення задач під неочікуваним кутом зору. Розвиток дивергентного мислення цих підлітків відповідає нормативним показникам віку. Вони мають розвинуте наочно-образне мислення, на високому рівні володіють аналітико-синтетичною діяльністю, процесами абстрагування та узагальнення. Внутрішній світ цих підлітків характеризується своєрідністю поглядів. Вони мають потужний потенціал для подальшого розвитку креативності та творчих здібностей.

25% досліджуваних виявили високий рівень розвитку невербальної креативності. Можна припустити, що в процесі мисленнєвої діяльності та обробки інформації вони вдало поєднують наочно-образне та абстрактне мислення, що дає змогу створити новий образ, творчо підійти до виконання поставлених завдань. Дивергентне мислення досліджуваних характеризується доволі високою гнучкістю, вмінням мислити та аналізувати проблему у різних напрямках, оригінальністю, розробленістю, здатністю створювати нові об'єкти, спираючись лише на окремі їх елементи. Також у них добре розвинуті такі якості, як допитливість та постійність, тобто вони намагаються дізнатися більше і спробувати себе у нових видах діяльності, не зупиняючись на досягнутому, не відмовляючись від поставлених цілей. Варто відмітити їх високий темп діяльності та продуктивність, що свідчить про силу їх нервової системи, вміння витримувати тривалі психічні навантаження.

25% підлітків виявили низький рівень невербальної креативності. Це означає, що в них може спостерігатися певна шаблонність мислення, дотримання стереотипів. Поряд з цим у певному ступені можуть виявлятися такі якості, як нелогічність, суперечливість, непіддатливість.

Таким чином, можемо зробити висновок про перевагу середнього рівня невербальної креативності у групі досліджуваних підлітків та однаковий вияв високого і низького її рівнів.

Четвертий етап нашого дослідження передбачав аналіз характеру зв'язку між креативністю,

як структурним компонентом творчих здібностей, та інтелектом підлітків. Спершу нами діагностувалися різні рівні інтелекту підлітків. У результаті дослідження було виявлено, що у 46% підлітків високий його рівень, а у 3% учнів – дуже високий. Середній рівень інтелекту властивий 34% досліджуваним. Проте, дуже низький рівень інтелекту продемонстрували 17% підлітків.

Отже, на підставі аналізу результатів дослідження інтелекту можна зробити висновок, що більшість опитаних підлітків мають тенденцію до високого рівня інтелекту. Проте, виявляються підлітки, в яких діагностовано низький рівень інтелекту.

З метою визначення характеру зв'язку між креативністю та інтелектом в підлітковому віці порівняємо дані дослідження за методикою «Опитувальник креативності» (за Д. Джонсоном, адаптація О.Є. Тунік) та методикою «Прогресивні матриці Равена (скорочений варіант)» (за Дж. Равеном, Л. Пенроузом). Для аналізу ми використаємо коефіцієнт рангової кореляції r_s Спірмена. Відтак можемо зробити висновок про наявність лінійної позитивної кореляції між змінними ($r_s = 0,13$), проте, вона незначуща на 1% та 5% рівнях. Тому можемо констатувати відсутність зв'язку креативністю та інтелектом у підлітковому віці. Таким чином, рівень креативності підлітків не залежить від рівня їх інтелекту.

Висновки і пропозиції. Таким чином, у результаті дослідження нами було виявлено особливості самооцінки підлітками творчих здібностей, рівні їх креативності та рівні невербальної креативності як важливих компонентів творчих здібностей. Також показано, що в підлітковому віці рівень креативності не залежить від рівня інтелекту.

Особливої уваги потребують підлітки з низьким рівнем допитливими уяви, здатності надавати перевагу складним ідеям, ризикувати, невербальної креативності. Вони майже не прагнуть до оригінальності й нового, схильні до заперечення незвичного, а також виявляють низький рівень знань, умінь аналізувати явища, порівнювати їх. Також вони не мають інтересу до певної роботи, а при її виконанні несистематичні й несамостійні. У зв'язку з цим можливим виявляється проведення спеціальної роботи з підвищення рівня творчих здібностей у цих підлітків. На нашу думку, формування у підлітків творчих здібностей має розумітися як цілеспрямований, спеціально організований процес психологічного впливу, який має на меті розширення обсягу знань про творчість і творчі здібності, а також активізацію поведінки, спрямованої на самостійний розвиток підлітками творчих здібностей, формування вміння насолоджуватися процесом творчості та радіти йому тощо. Відтак з метою формування творчих здібностей підлітків необхідно є розробка розвивальної програми, у процесі реалізації якої розв'язуються такі основні завдання: 1) формування компетентності підлітків у сфері творчості і творчих здібностей; 2) підвищення значущості усіх компонентів творчого процесу у житті підлітків; 3) стимулювання поведінки, що спрямована на самостійний розвиток підлітками власних творчих здібностей та систематичність у роботі. Перспективою нашого дослідження може бути вивчення ефективності цієї програми після впровадженні.

Список літератури:

1. Дружинин В. Н. Интеллект и продуктивность деятельности: модель «интеллектуального диапазона» / В. Н. Дружинин // Психологический журнал. – 1998. – Т. 19. – № 2. – С. 61-70.
2. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / За ред. В. О. Моляко, О. Л. Музики. – Житомир: Вид-во Рута, 2006. – 320 с.
3. Ковалевская В. М. Особенности интеллекта у подростков, склонных к исследовательской деятельности / В. М. Ковалевская // SCIENCE TIME. – 2015. – № 9 (21). – С. 125-130.
4. Кульчицкая Е. И. Эмоциональное и интеллектуальное поведение / Е. И. Кульчицкая // Практична психологія та соціальна робота. – 2003. – № 1. – С. 1-3.
5. Петрова Л. М. Возрастные особенности когнитивной сферы младших школьников и подростков: автореф. дисс. канд. психол. наук.: спец. 19.00.13. «Психология развития, акмеология» / Людмила Модестовна Петренко. – СПб., 2008. – 25 с.
6. Творчество: теория, диагностика, технологии: Словарь-справочник / [ред. Т. А. Барышева]. – СПб., 2008. – 296 с.

Харченко А.С.

Полтавский национальный педагогический университет имени В.Г. Короленко

**ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ
В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ****Аннотация**

В статье анализируются особенности творческих способностей детей подросткового возраста. Творческие способности определяются как совокупность индивидуально-психологических особенностей личности, которые обеспечивают успешность выполнения творческой деятельности. В статье подчеркивается, что в психологии существуют различные подходы к соотношению творческих способностей и интеллекта личности. Также определены важные личностные особенности подростков, которые являются основой для развития творческих способностей. В результате исследования были выявлены особенности самооценки подростками творческих способностей, уровни их креативности, невербальной креативности как важных компонентов творческих способностей. Показано, что в подростковом возрасте уровень развития креативности не зависит от уровня интеллекта.

Ключевые слова: творческие способности, креативность, самооценка, интеллект, подростковый возраст.

Kharchenko A.S.

Poltava National V.G. Korolenko Pedagogical University

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF CREATIVE ABILITIES IN ADOLESCENCE**Summary**

In the article the features of creative capabilities of children of teens are analyzed. Creative abilities are defined as a set of individual psychological characteristics of personality, which ensures the successful implementation of creative activity. The article emphasizes that in psychology there are different approaches to the relationship of creativity and intelligence of the person. The important personality features of teenagers that are the background of development of creative capabilities are certain also. It is shown, that in teen's level of development of creativity on the level of intellect does not depend.

Keywords: creative abilities, creativity, self-evaluation, intelligence, adolescent age.